

Uygur Türklerinde Nevruz

The Nauruz in Uighur Turks

Alimcan ZIYAÎ

Veli Savaş YELOK

Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü Ankara-TÜRKİYE

ÖZET

Tarihi kayıtlara göre Türk dünyasında Hun döneminde ortaya çıkan çeşitli bayram ve festivaller vardır. Nevruz/nevbahar günlerindeki faaliyetler, köylerde su kenarlarında, yaylalarda ve dağ ormanlarında yapılırdı. Bu bayram, milletimizin inanç ve eğlencelerini tarihten günümüze kadar getiren, bunların güzelliklerini ve farklılıklarını yansıtan önemli unsurlar olarak tanınmaktadır. Hun döneminden başlayıp Göktürk dönemine kadar olan süreçte bu ananevî hususiyetler millileşme, dolayısıyla da milletleşme sürecinin temel taşlarının nasıl oluştuğunu gösterir. Hun ve Göktürklerin bu ananevî faaliyetlerini açık bir şekilde sürdüren Türk boylarından biri de Uygurlardır. Bu yazıda Nevruz Bayramına Hunlarda, Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlılar'da verilen önem üzerinde durulduktan sonra, daha çok Uygurlar arasında nevrurun nasıl yaşatıldığı anlatılmış, Uygur Türkleri arasından baharın başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz kutlamalarının nasıl başladığı, bu kutlama faaliyetlerinde nelere yer verildiği ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: nevruz, Hun, Uygur, nevruz oyunları, nevruz gelenekleri

ABSTRACT

According to the historical records there were various festivals in the period of Huns in Turkish worlds. The celebrations of the nauruz (spring) used to be made by the water, plateaus, and in mountain forests. This festival is known to be as an important factor in reflecting the beauty and difference of our nation's beliefs and their understanding of entertainment from the past to the present. In the period starting with the Huns and coming to an end with the Gök Turks, these traditional specifications show how nationalism came into being. One of the Turkish clans carrying the traditional activities of Huns and Gök Turks is Uighurs. After giving the importance of Nauruz Festival in the Huns, Gök Turks, old Uighurs and Kara Khans, in this work how especially Nauruz Festival has been celebrated in Uighur Turks have been dealt with.

Key Words: Nauruz, the Hun, the Uighur, Nauruz folk dances, Nauruz Traditions

1. Giriş

Uygur Türkçesinde “noruz” ya da “ne bahar” yıl başındaki baharın ilk gününün karşılandığı ve bunun kutlandığı güne verilen addır. Bugün nevruz, Türkistan’dan başlayıp, ta Avrupa’ya yayılan büyük Türk milletinin vatan yaptığı ellerde sevinç içinde beklediği, kıvançla yaşadığı, sonraki nesillere gururla anlattığı büyük bayram töreninin -millî bayramının- adıdır.

Büyük Hun İmparatorluğunun bahadırı Oğuzhan MÖ 210 yılında babası Tümen Hanı (Teoman) kendi eliyle öldürüp tahta çıktı. MÖ 209 yılında Türklerin tamamı onu resmen Tanrıkut olarak tanıdı ve kabul etti. MÖ 209 yılında da taht merasimi yapıldı. Bu merasim ilkbaharda yapıldı. Çünkü bu dönem Şaman inancında bayram olarak kabul ediyordu. Tahta çıkış konuşmasında Oğuzhan şu konuşmayı yapar: “*Álem, yer yüzü Gök Tanrıdan yeşile büründüğü zamanda benim milletim her köşede coştı. Halkım, Gök Tanrı şefkatine dua etsin. Türklerim sevin sin diye bugünü seçtim, ilim elim nev baharı görsünler.*” (Ziyaî: 1992)

Rus tarihçisi ve dil uzmanı Baskakov, nevruzu insanlara tanıtarak “Nevruz bayramını millî bayram olarak tanıyan toplulukların hepsi bir kavimdir. Türkler öncelikle, baharda toplanıp kurultaylar açan bir millettir; Nevruz, nev bahar günüdür onların.” der. (Ziyaî: 1992)

Yenisey Vadisinde bulunan bozkurt şeklindeki *kıya taşın*¹ altına yazılan taş yüzü yazısının birinde nevruz hakkında şu kayıtlar yer alıyor: “Hun beyleri, Hun beylikleri bizim için özel baharın bu ilk gününü, ilk sevincini *yangi künü*² Çin Maçın’dan batıya, daha da batıda Hindistan’a kadar olan büyük bölgede Türkler olarak paylaştılar.”

Türk milleti, Göktürk döneminde de devlet reisi başta olmak üzere ilk bahar sevincini yaşıyorlardı. O, halkı ile beraber Gök Tanrıya ibadet ediyordu. Onlar, Gök Tanrıya yeni

¹ Nehir ve ırmak kenarındaki taşlara verilen ad

² Yeni gün, Nevruz, Nevbahar

mevsimi getirdiği için şükranlarını sunuyorlardı. Geceleri gülhanlar (külhanlar) yakıyorlardı. Gazeller söyleniyor, müzikler çalınmıyor, danslar (oyunlar) oynanıyordu. Herkes durumuna göre sofralar hazırlayıp bunları diğer insanlarla paylaşıyordu. Söz konusu kutlamalarda görülen bu güzel manzaralar Tanrı Dağları, Tarım ve Cungar vadisinde yaşayan Uygurlarda yaygın olarak görülmekteydi.

Göktürk ve Uygur dönemlerinden sonra Karahanlılar'da bahar bayramı/nevruz daha da yaygınlaştı, zenginleşti. Bunu Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacıp gibi âlimlerimizin ifadelerinde de görmemiz mümkündür.

Türk topluluklarının baharla ilgili gelenekleri türlü türüdür. Baharın gelmesiyle bayram yapan Türklere bahar bayramı geleneğinin tarihte en eski çağlara kadar uzandığı herkesçe malumdur. Baharın gelişini büyük sevinç içinde karşılayan ve bunu çeşitli törenlerle kutlayan Türk toplulukları nevrusa, onu tanıyan ve baharın bayramı olarak kabul eden diğer topluluklardan daha üstün gözle bakarlar.

Kaşgarlı Mahmut, "Divanü Lûgatit Türk"te baharı (nevruz), havaların ısınması, karların eriyip dağ başlarının görünmeye başlaması, suların çoğalması, türlü çiçeklerin açılması, yeryüzünün ipekten yemyeşil bir kumaşa sarılması, hayvanların çoğalması gibi güzel manzaraları tasvir etmek suretiyle ifade etmektedir. Söz konusu bu güzellikler, Kaşgarlı Mahmut'un mısralarına şöyle yansımıştır:

Türlüg çeçek yarıldı

Barçın yadhım kerildi

Uçmak yeri körüldi

Tumluğ yana kelgüsüz

(Baharda türlü çiçek açıldı,

Sanki ipek kumaştan döşek serildi,

Cennetin yeri görüldü,

Soğuk hiç gelmeyecek.)

Kaklar kamug kölerdi

Tağlar başı ilerdi

Ajun tını yılırdı

Tütü çeçek çerkeşür

(Sular çoğaldı, çukur yerler doldu.

Dağ başları görüldü.

Dünyanın nefesi ısındı.

Türlü çiçekler açıldı, sıralandı.)

<i>Kolan tükel komitti</i>	(Bahar kolanı- geyiği- sığını bir araya topladı.
<i>Arkak sukak yumuttı</i>	Bunlar yaylaya doğru akıştılar.
<i>Yaylag taba emitti</i>	Sıra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar.)
<i>Tizik turup segreşür</i>	
<i>Yaşın atıp yanşadı</i>	(Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar çoştı.
<i>Tuman turup tuşnadı</i>	Kısrakla aygır baharın geldiğini görerek
<i>Adgır kısır kişnedi</i>	kişnediler.
<i>Ögür alıp akraşur</i>	Her aygır kısracağı aldı.)
<i>Yılkı yazın atlanur,</i>	(Hayvanlar baharda iyileşir, etlenir.
<i>Otlap anın etlenür,</i>	Beyler binmek için semiz atlar bulurlar.
<i>Begler semüz atlanur,</i>	Baharın muştusuyla, yıldı sevinerek birbirini
<i>Sevnüp ögür ısırsur.</i>	ısırrır.)
<i>Yarıttı yaşıl çaş</i>	(Ulu tanrı- baharda yeşillikten peruze gibi olan
<i>Savurdu ürüing kaş</i>	göğü ağarttı.
<i>Tizildi karakuş</i>	Üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı.
<i>Tünkün üze yürkenür</i>	Mizan yıldızı dizildi.
	Gece ile gündüz bir birinin üzerine örtülüyor.)
<i>Yağmur yagıp saçıldı</i>	(Yağmur taneleri saçıldı,
<i>Türlüg çeçek saçıldı,</i>	Türlü çiçekler çıktı,
<i>Yinçü kabı açıldı</i>	İnci mercan çiçekleri açıldı,
<i>Çından yıpar yağruşar</i>	Sandalla misk birbirleriyle yoğrulmuş gibi
	koku saçarlar.)

(Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't- Türk)

Nevruz (nevbahar) çağlarını Yusuf Has Hacib ölmez eseri “Kutadgu Bilig” de şöyle güzelleştirmiştir.

“Kurumuş yığaclar tonandı yaşıl
Bezendi yipün al sarıg kök kızıl”

(Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi,
Tabiat sarı, gök kırmızı renklerle
süslendi.)

Yağız yir yaşıl torku yüzke badı
Hitay arkışı yadı tavgaç edi

(Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı
Çin ular kervanı da bunun üstüne çin
kumaşı yaydı.

(Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig)

Eski Türklerde nevruz kutlamasının ilk gününde erkekler ayrı, kadınlar ayrı toplanarak herkes kendi aralarında bayramlaşıyordu. Birbirlerine “*Bayramınız mübarek!*” diyor, sülâle olarak büyükleri ziyaret ediyorlardı. Bayramlaşma bittikten sonra özellikle geceleri bütün ahali bir yerde cem olup sol elinde yanan mum, sağ elini de mum ışığında bozkurt işaretini yaparak bunu gölgeliğe düşürürlerdi. Bu, geleneksel bir oyun olsa da inancı ifade ediyor ve şükran gösteriyordu. (Ziyaî: 1992) (Bu oyun yakın zamana kadar Doğu Türkistan’ın orta bölgelerinde³ Urumçi ve yakın çevrelerinde yaygın bir şekilde kutlanır olmuştur.) Buna *Şaman- Kam* inancı da diyebiliriz.

Uygur Türklerinde nevruz kelimesi “nev bahar/ bahar bayramı” anlamındadır. Yani bugün; bayram, eğlenme, gülme ve sevinme günü olarak anlaşılmaktadır. Bayram yeri; gönül açma yeri, sevinç içinde toplanılan mekân olarak düşünülür.

Tarihî kayıtlara göre Türk dünyasında Hun döneminden itibaren ortaya çıkan türlü bayram ve festivaller vardır. Nevruz/ nevbahar günlerindeki faaliyetler köylerde, su kenarlarında, yaylalarda, dağ ve ormanlarında yapılırdı. Bu bayram, Türklerin inanç ve

³ Doğu Türkistan’da Cungan Oymalığı ile Cungan Vadisinin kuzey doğu bölgeleri orta bölge olarak ifade edilir. Bura Urumçi, İki Bağlık, Üç Bağlık, Yedi Bağlık, İvirğöl yer alır.

eğlencelerini tarihten günümüze kadar getiren, bunların güzelliklerini ve farklılıklarını yansıtan önemli unsurlar olarak tanınmaktadır. Hun döneminden başlayıp Göktürk dönemine kadar olan süreçte bu ananevî hususiyetler millîleşme, dolayısıyla da milletleşme sürecinin temel taşlarının nasıl oluştuğunu gösterir. Hun ve Göktürklerin bu ananevî faaliyetlerini açık bir şekilde sürdüren Türk boylarından biri de Uygurlardır.

Türk boylarında nevrüzla ilgili hususiyetlere, kutlama faaliyetlerinde ve festivallerde, inançlarda, edebiyatta, tiyatrodaki, felsefede, el sanatlarındaki sembollerde, yemek kültüründe, tababette, falda, resim ve minyatürde, müzikte, oyunlarda, sporda, politik süreçlerde, renklerde, meteoroloji gibi birçok alanda karşılaşılır. Tabii ki bunlar bütün Türk boylarında olduğu gibi Uygurlarda da mevcuttur. Söz konusu bu faaliyetler Uygur Türklerinin hayatî faaliyetlerinde görülmektedir ve elden ele, ilden ile, zamandan zamana devam edip gelmiştir.

Uluğ Türkistan'da Uygur Türkleri arasında nevrüz, eskiden beri geçen yıla veda edip yeni yılı karşılamak, yeni yılın ve baharın Tanrıdan bolluk ve bereket getirmesini dilemek; ailenin, milletin, ülkenin yeni bir umutla var olmasını ve gülüp oynamasını dilemek amacıyla kutlanan millî bayramdır. Uygurların hayatında çok önem taşıyan “yangi kün” (yeni gün), onların bir yıl boyunca yaptığı bayram hazırlığının nedeni, bir sene boyunca ihtiyaç fazlasından biriktirdiklerinin paylaşılacağı gündür.

Nevruz Bayramı soğuk kışın sona erdiğinin ve tabiatta yeni bir hayatın başladığının işaretidir. Doğanın yeşerdiği, hayatın canlandığı, çiçeklerin açılıp muhteşem bir manzaranın ortaya çıktığı bu zamanda, Uygurların bayram yaptığını Eski Çin kaynaklarında da görmek mümkündür.

Nevruz kutlama faaliyetleri, tıpkı diğer akrabaları gibi Uygurlarda da örf ve âdetler, edebiyat, sanat, oyunlar gibi... çeşitli yollarla ifade edilmektedir. Nevruz bayramının başlangıcında halkın ileri gelenleri “*Nevruz Koşağı*”nı okuyarak bayramın başladığını haber verirler:

Eski Uygur Türkçesiyle

“Davarlar yugalok!
Yirt kişiler kartayok!
Yegiden balalar tudi, tudi.
Bizniğ yul elde,
Acep diggizge elde yırak mı?
Ağaçlar yeşerdi,
Kuzular tudi,
Çeçekler açtı,
Hazır yaz kildi,
Bikün bizniğ beyram küni,
Nevruzga barırğa telim.
Çünkü anda çeçekler isli,
Yeller yahşi isli,
Tavlardan, çeyirlerden ballar aga,
Sini yirakdan kürgenler,
Üldig kibi üyularlar,
Nige ayag astında yatıp turasığ,
Turmak için Törükler mi kütesig,
Ullarığ, kızlarığ tutkun olduğ,
Bikün beyram,
Lâkin bizniğ için
Kaygı künüdür.”

(Mutiyi: 1983-1984b)

Türkiye Türkçesiyle

Davarlar yok oldu!
Erkekler kocadı!
Yeniden balalar doğdu, doğacak.
Bizim göçümüz bitmedi
Acaba deniz çok mu uzakta?
Ağaçlar yeşerdi.
Kuzular doğdu.
Çiçekler açtı.
Şimdi yaz geldi.
Bugün bizim bayram günümüzdür.
Nevruza kavuşmak istiyorum.
Çünkü orada çiçekler kokulu,
Yeller güzel kokulu,
Dağlardan, yamaçlardan ballar akıyor,
Seni uzaktan görenler
Ölü sanıyor.
Neden ayak altında yatıp duruyorsunuz,
Kalkmak için Türkleri mi bekliyorsunuz,
Oğullarım, kızlarım esir oldu.
Bugün bayram
Lâkin bizim için
Matem günüdür.

Bu mutlu günde fakirlere, bedenen zayıf insanlara, yaşlılara, öksüz ve yetimlere, kaza geçirenlere, geçim sıkıntısı çekenlere aynî ve nakdî yardımlarda bulunulur. Bu şekilde yapılan yardımlara Hun döneminde de rastlanırdı. Söz konusu bu yardımlar sadaka olarak veriliyordu. Bunu Hun döneminde özellikle hanlar ve beyler kendi halkına

veriyorlardı. Söz konusu bu dönemde hanlar, sahipsiz olanlara yedi gün yemek veriyor, *teng*⁴ler konaklama yerleri oluşturuyorlardı. Uygurlarda bu gün, derdi olanların derdine derman arandığı; küslerin barıştırıldığı gündür. Yine bu gün evlenme yaşına gelenler için teşebbüslerde bulunulur, halkın ortak kullanımına açık olan köprü, geçit gibi yerler el birliği ile onarıldı.

İnsanlar, yeni yıl kutlamak amacıyla birbirlerini ziyaret ederlerdi. Büyükler, kötülük yapanlara bunun yanlışlığı ile alâkalı nasihat ederler. Her mahallede çocukların, gençlerin ve orta yaştakilerin temsilcileri nevruznameler söylerler. “Nevruz eşarp” (Nevruz eğlencesi), “Nevruz Beg” (Nevruz bayramındaki önder), “Nevruz Geldi” (“Nevruz Geldi Hoş Geldi” şarkıları eşliğinde yapılan danslardır)” gibi çeşitli nevruz gelenekleri icra edilir. Bu oyunların yanı sıra bağ, bahçe gibi çeşitli yerlere geziler düzenlenir ve bazı ziyaretler yapılır.

Bu ziyaretlerden başlıcaları *kabir ziyareti*, *kök seylisi*, *çarşı seylisi*, *at seylisi*, *bezme seylisi*, *yurt seylisi*dir. *Kabir ziyareti*nde sadece kendi akrabalarının değil devlet büyüklerinin, dinî zatların mezarları da ziyaret edilir. Söz konusu bu ziyarete “Nevruz duası” denir. *Kök seylisi* bağ gezisidir. Bu gezide baharda yeni açan rengarenk çiçekler seyrediliyordu. Bu çiçeklerden özellikle kırmızı, sarı, mavi renkli olanların ayrı bir değeri vardı. Çünkü kırmızı muhabbeti; sarı insanlığı, iyiliği ve temizliği; mavi gökyüzünü, Tanrıyı, sonsuzluğu ifade eder. Beyaz renkli olanlara ise pek rağbet gösterilmezdi; çünkü beyaz renk *ak bayrağı*, yani teslim olmayı ifade ediyordu. Muhtemelen bu düşünce Hun döneminde beyaz renkle ilgili inanca dayanmaktadır; çünkü bu dönemde de beyaz renk savaşta teslim olmayı, itaat etmeyi ifade edermiş. *Çarşı seylisi*, alış veriş yapmak amacıyla yapılan gezidir. *At seylisi*nde ata binip bağ ve bostanlar, dağ ve ormanlar gezilir. *Bezme seylisi*, meclis, meşrep, toplu eğlence, dans gibi amaçlar için yapılan eğlence gezileridir. *Yurt seylisi*, yurt gezisidir. Bu gezide kendi topraklarını, tarlalarını geziyorlardı. (Rahman: 1987)

⁴ Konaklama yerleri

İş başlangıcı olarak da telâkki edilen nevruzda, tarımla uğraşanlar bu günü eskiden beri iş başı bayramı olarak düşünürler. Onlar için bu gün, o yılın işlerinin planlandığı gündür.

Uygurlar, nevruz öncesinde bekledikleri mübarek günün gelmesini karşılamaya, temizlik işleri ile başlıyorlardı. Yaşadıkları yerleri, evlerini, kendilerini temiz tutmak için çalışıyorlardı. Maksat, yeni yıla ak pak girmektir. Nevruz kutlamaları da böylece başlıyordu.

Uygurlar belli bir yerde toplu olarak “Nevruz Geldi, Hoş Geldi”, “Nevruz Güli”, “Nevruz Göklemi” gibi mevzularda şiirler okur, şiir yarışmaları yaparlardı. Burası genç aşıkların tanıştığı, muhabbet bağı bağladığı yerdir. (Buna *Nevruzda Şiirle Buluşma Günü* derler.) Uygur şiiriyetinin önemli bir bölümü olan “Nevruz Koşakları” (nevruz şiirleri) bu ortamın ilk başlangıçlarında ortaya çıkmıştır. Uygur Türklerinde Nevruz günü en fazla söylenen nevruz koşaklarına şu örnekleri verebiliriz:

*Keldi noruz yıl başı, ketti könül çirkini,
Noruz diban kelürler hatunlar türkini,
Güller kisip kız- oğul, eğri koyar bökini,
Meclis kilip oynişur, açur könül mülkini
Kaygu- mehneter ketip, yayraşur kündür bu kün*

(Geldi nevruz yıl başı, gitti gönlün çirkini,
Nevruz diye gelir kadınların güzeli,
Güller takıp kızı olan eğri giyer borkünü,
Meclis düzenleyip eğlenir açar gönül mülkünü,
Kaygı kederler gidip sevinecek gündür bu gün)

*Keldi noruz yıl başı elde tamaşa arılaş,
Boldilar rahet cahan, yok boldi capa arılaş,
Koçida kilidi gaday, şahlar tamaşa arılaş,
Oynidi ponzek oğul, leglekni kızlar arılaş,
Barçe hoşluk yetip keldi tamaşalar köp bugün.*

(Geldi nevrüz yılbaşı ilde eğlence karışık,
Rahatladı cihan, yok oldu cefa, karışık,
Sokakta şah ve geda eğlendiler, karışık,
Oynadı ponzeği oğlan, uçurtmayı kızlar, karışık,
Her yere neşe getirdi, eğlenceler çok bugün)

*Noruz keldi yıl başı, yoktur aninin tendişi,
Noruz künidin iptida kilsa işi,
Heç zaya ketmez, uşbu kün, kilgan işi,
Muradi hasil bolup meksitige yeter kişi,
Hemme işnin evzili, gayet mubarektur bugün.*

(Nevruz geldi yılbaşı, yoktur onun dengi,
Nevruz gününden başlasalar işe,
Hiç boşuna gitmez bu gün yapılan iş,
Muradı gerçekleşir, maksadına erer kişi,
Her işin iyisi, gayet mübarektir bu gün)

*Keldi noruz yıl başı, köp saadettur bugün,
Noruz kılmak köpke adettur bugün,
Tecribe kilsan eğer, köp alemettur bugün,
Öydin- öyge heytilişip mehman bolur kündür bugün.*

(Geldi nevrüz yılbaşı, çok saadettir bugün,
Nevruzu kutlamak, çoğunluğa âdettir bugün,
Tecrübe etsen eğer, çok şeye işarettir bugün,
Evden eve bayramlaşıp misafir olacak gündür bugün)
(Rahman: 1987)

El sanatlarında ve resimlerde nevrüzün önemli bir yeri vardır. Usta ressamlar kendi maharetlerini bayram günleri milletin önünde sergilerlerdi. Turfandaki süslenmiş Bin Ev mağaralarında, Baydiki'deki Kızıl Bin Ev Mağaralarında, Han Mağarasındaki (Dong Huang) Mağaralarında duvara çizilen resimlerde nevrüz dansları yansıtılmıştır. Bu mahiyette insan, hayvan, ev, köy, kasaba manzaralarının en ünlüsü *Boğda Çokası* ve

*Boğda Gölü*⁵ resmidir. Bu resimlerin hemen hemen tamamında güneşte eriyip nehir olan buzlar, sular, yeniden yeşillenen vadiler, açılmalarına ramak kalmış tomurcuklar ve bozkurt resmi vardı. Bundan başka ipek kumaşlara çekilen *keştiler*⁶ de vardı.

Dinî inanç Uygur Türklerinde nevrüz faaliyetlerini daha da zenginleştiren unsurlardan biridir. Bunu göstermesi bakımından araştırmacı Ahmet Ziyaî'nin şu söyledikleri dikkate değerdir: *Urumçi'deki Kızıl Dağda, Kızıl Tapınak (Kızıl Buda Tapınağı) tepesi var idi. Kızıl Dağ şehir merkezinde, Eskiçağ Uygur Türklerinin Budizm medeniyetinin örneklerinden biri olan Kızıl Tapınak şehir duvarının batı tarafında yer alıyordu. Doğu Türkistan'ın orta bölgesindeki bu şehrin çevresinde yani doğu, kuzey, güney ve batısındaki çok sayıda Budist tapınaklarını, ateş meydanlarını bulmak mümkündür. Urumçi ve onun yakın bölgesinde yaşayan Uygur Türklerinin Müslümanlaşma tarihi çok uzak değildi. En fazla 130- 150 senelik bir tarihi vardı. Ben bu halkı Türk boylarının en son Müslüman olanı diye bilirim. Urumçi etrafında yaşayan Uygur Türklerinin buradaki tarihi araştırılırken, onların atalarının mezarlarında çok az sayıda İslâma ve Budizme, çok sayıda Şamanizme ait izler bulundu. Burada bulunanlar arasında Kızıl Dağın en yüksek yerinde kocaman bir bozkurt heykeli varmış. Ancak maalesef günümüze gelmeden bozkurt heykeli yerinden kaldırılmış, yerine Çin mimarîsinin özelliklerini taşıyan "Tapınak Minare" yerleştirilmiştir. Bu heykel kaldırılmadan önce martın yirmi, yirmi bir ve yirmi ikinci akşamlarında bozkurt heykeli önünde ateşler yakılıyormuş. Millet birkaç kilometre uzaklıktaki Kızıl Tapınakta sol elinde mum yakıp sağ eliyle Kızıl Dağdaki bozkurta benzer şekilde işaretler yaparak itikadını ifade ediyormuş. Bu bölgede mart ayının üçüncü haftasında dünyaya gelen erkek çocukların hepsine Noruz adını koyarlarmış. Böylece millet, Noruz ismindeki birinin doğum yerini, doğum gününü kolayca anlıyormuş. Noruz ismindeki kişiler, kendilerini "Adım Noruz, eski Urumçiliyim." diye tanıtmış."*

Uygur Türklerinin bayramında en çok yaptığı yemek etli pilav, dana eti kavurması, kuzu tandır olup içecekleri üzüm pekmezi ve kıymız idi. Bunun yanı sıra elma pekmezi

⁵ Tanrı Dağlarının zirvesindeki en yüksek yer ve Tanrı Gölü

⁶ Doğanın ve insanların nevrüzdaki hâlini gösteren resimler

ve *sanza*⁷ sofradan hiç de eksik olmazdı. Nevruz süresince Uygur Türklerinin bayram kutlama alanlarında “*Nevruz aş*”da yapılıyordu. “*Nevruz aş*” diğer yemekler ve içecekler gibi önceden hazırlanmıyor, kutlamalar devam ederken halkın önünde yapılıyordu. Bu, normalde buğday, mısır, arpa, nohut, pirinç, mercimek gibi yedi çeşit hububat ile iğde karıştırılarak yapıp ikram edilir. “*Nevruz aş*” eski Uygur Türkçesinde *köce* olarak adlandırılmıştır. Nevruzda yapılan *Nevruz aşının* etleri önceden pişiriliyordu. Çünkü nevrüz günleri Uygurlar, kesim işi yapmıyor; kan akmasını istemiyordu. Bu gün Uygurlar için kanın görülmediği, vahşilikten uzak durulduğu bir gündür.

Nevruz faaliyetleri ve festivalleri çeşitli bölgelerde yapılıyordu. Ama çoğu zaman yaylalarda, nehir kıyılarında, göl kenarlarında, çeşme yanında yapılmak suretiyle bir gelenek oluşmuştur.

Günümüze kadar ulaşan Uygur Türklerinde nevrüz hakkında söylenmiş ata sözleri de oldukça fazladır. Mesela:

Nevruz gelse buz biter
Süt hakkında⁸ toy⁹ biter

Nevruzu bilen er
Bahardın yüze güler

Nevruz geldi mi kış gelmez
Mizandan¹⁰ sonra yaz gelmez

Nevruzu görmüş gibi
Tenleri yumşamış

Yılın gelmesi noruzdan
Yarın gelmesi levidan¹¹

Tanrı Dağda kar buzu
Nevruzda da gürürsen gibi

Karda karlık taşladık¹²
Nevruzda yamur

(Mutiyi: 1983-1984a)

⁷ Yağda kızartılmış makarna; yoğrulmuş hamur sündürülebildiği kadar sündürülür. Daha sonra bu hamur ince ince kıyılır.

⁸ Başlık parası

⁹ Düğün

¹⁰ Sonbahar

¹¹ Láftan

¹² Karhat (kar mektubu); kış günlerinde eğlence amacıyla düzenlenir. Birbirini tanıyan iki grup birbirinin kapısına yakalanmadan bir mektup koymaya çalışır. Yakalanan veya yakalayamayan grup üyeleri mükellef bir ziyafet verme sorumluluğuna girer.

Türk milletinin bahar bayramı faaliyet ve festival törenlerinin ayrılmaz bir unsuru olan *nevruz oyunları* Uygur Türklerinde de önemli yer tutar.

Çelişiş (güreş) oyununda çeşitli köy ve mahallelerden gelen pehlivanlar birbirine karşı sırayla meydana çıkıp güç ve yeteneklerini sergilerler. Genç ihtiyar, çoluk çocuk demeden her yaş grubuna göre güreş düzenlenir. Kazanan pehlivanlara “*küçtüngür*” unvanı verilir ve pahalı kumaşlardan dikilmiş “*ton*”lar¹³ giydirilip bellerine nefis el işlemeli “*belbağ*” (kemer) bağlanır.

Darvazlık (cambazlık) oyununda darvazlar (cambazlar) müzik eşliğinde, tahminen 40-50 metre uzunluk ve 20- 30 metre yüksekliğinde çekilen ip üzerinde yürürler, bazen ayağına leğen bağlayıp ileri geri yürüme, oturup kalkma, takla atmak suretiyle insanı korkutan zor ve tehlikeli hareketler yaparak izleyenlerin dikkatlerini çekerler. (Hemdulla: 1996)

Çakpelek, oyunu Türkiye Türkçesine “dönme salıncak” şeklinde aktarılabilir. Uygur Türkleri bu oyuna “*sargaydı, pişti*” de demektedir. Bu oyunun 8. yüzyılda Çin’de İmparatorluk sarayında oynandığı bilinmektedir. (Ben Gu: Kopya Nüshaları-b)

Gagar, Türkiye Türkçesine çelik çomak oyunu olarak aktarılabilir. Bu oyunun tarihi çok eskiye dayanır. Bir metre uzunluğunda sopalar alınır. Oyuncu, küçük bir ağaç parçasını çomağın üzerine koyup atabildiği kadar uzağa atmaya çalışır. Küçük ağacı uzağa fırlatan kişinin karşısında bekleyen üç kişi ise atılan bu küçük ağacı yakalamaya çalışırlar. *Kazık uçurma* da denilen bu oyunda atılan küçük ağacı, karşıda bekleyenlerin yakalayamaması, atan kişi açısından şans kabul edilir. Küçük ağacı fırlatan kişi ağacın düştüğü yerle bulunduğu yer arasını elindeki sopayla ölçer. Mesafe ne kadar uzun olursa Tanrıya o kadar yaklaşmış sayılır ve amacına ulaşacağı düşünülür. Anlatılanlara göre Türklerin bu dinî inançla ilgili oyunu, Hun askerleri arasında oynanmış. Hun askerleri savaştan önce bir taraftan Tanrının yanına ulaşmak için inançlarını yerine getirirken diğer taraftan da eğleniyorlarmış. (Ziyaî: 1992)

¹³ Cübbe

Çocuklar, koyunlara binip ok atardı. Bu geleneksel spor Uygur Türklerine Hun döneminden kalan bir mirastır. Bu oyundaki amaç hem çocukların ata binmeye alışması ve bu konuda mahir olması; hem de at üzerinde ok atabilmelerine hazırlıktır. Çocukların biraz daha büyüdükten sonra katıldıkları avlanma faaliyetlerindeki amaç da yine buna hizmet eder. (Ziyaî: 1992)

Tuhum sokuşturma (yumurta çakıştırma oyunu, yumurta kırma oyunu): Bayram günleri mahalleli toplanıp en dayanıklı yumurtaları seçiyordu. Bu seçim yumurtanın dişlere hafif hafif vurulmasıyla yapılıyordu. Bu, hem seçebilme yeteneğinin yerindeliğini görmek bakımından hem de şans bakımından ayrı bir anlam taşır. Yumurta kırma meydanının galipleri ödüllendiriliyor, en dayanıklı yumurta da bir sonraki yılın nevruz bayramına kadar saklanıyordu.

Tepküç: Kızlar arasında oynanan bir oyundur. Ayağın iç tarafında topa benzer bir şeyle sayı saydırma oyunudur. Tabii ki bu oyunun galipleri de ödüllendiriliyordu.

At üstünde top oyunu: On altışar kişilik iki grupla oynanan bu oyunda, gruplar birbirlerinin kalesi mahiyetinde olan köşelerine ipekten yapılan topu ulaştırmaya çalışırlar.

Uygurlarda Nevbahar günü *kaplan oyunu*, *aslan oyunu*, *bozkurt oyunu* oynanır. Bu oyunlardan kaplan oyununda bir kişi, yüzüne örtü takıp kaplan kılığına girerek dört ayaklı olur. Bir başkası eline çiçek alarak kaplanı müzik eşliğinde dans ettirir. Dans ve müzik sona erdikten sonra kılık değiştiren kişi, yüzündeki örtüyü açar ve karşısındaki kişinin elindeki çiçekleri kabul eder. Bu oyun çoğunlukla köylerde (Turfan ve Kumul bölgelerinde) oynanır.

Bozkurt oyunu da diğer akrabaları gibi Uygurlarda da oynanıyordu. Uygurca bu oyuna *oğlak tartışış* de denilir. Kazanana *bozkurt* ya da *başbuğ serdarı* namı verilir.

At üstündeki güç gösterisinde at üstünde hareket yapmalar, hüner göstermeler de mevcuttur. Bu oyunların ilginç tarafı; at üstünde bazı hareketlerin yapılışında kız ve kadın oyuncuların da bulunmasıdır.

Kız koglaş (kız kovalama oyunu), at üstünde oynanan oyunlarından. Oyunun oynanma şeklinde diğer kardeş Türk boylarındakiyle olan farkı, yetişkin erkek, kızı kovalamaya devam eder. Erkek kızı yakaladığı zaman kibarca elindeki nakış işlenmemiş *keşteyi*¹⁴ kıza uzatır. Kız alıp kabul ettiği mendilin kenarlarını işleyerek babasına verir. Ertesi gün kayın baba adayı damat adayını at üstünde kovalayarak kamçı vurur ve kızının işlediği mendili damat adayına verir. Amaç bu kişinin iyi bir damat olmasını öğütlemektir.

Uygurlarda, nevrzda oynanan diğer oyunlardan bazıları *leglek* (uçurtma), *ilengüç* (salıncakla sallanma), *ip atlamçuk* (ip atlama), *ordikama* (bir nevi top oyunu), *böre-koy* (kurt koyun), *tepme- telpek* (top oyunu, ipekten sıkça dokunmuş top), *mölces* (yemek yeme yarışı), *karğo çaşkan* (kör fare oyunu), *köz bağlaş* (körebe), *müküşmek* (saklambaç), *kökleş-kökke* (uzağa atlama), *doram doramçilik* (taklit oyunu), *koglaşmak* (kovalamaca), *tartışmak* (çekişme oyunu), *dümdüm-düm* (tekerleme oyunu), *laçin keldi* (şahin geldi oyunu)dir. Bunların yanı sıra at üstünde oynanan oyunlar Uygurlar arasında özel bir yere sahiptir. (Memtimin: 1993)

Bunlardan başka Uygurlarda Nevruz Bayramında vazgeçilmeyen eğlence türlerinden biri de hayvan dövüşleridir. Buna koç ve horoz dövüşleri, deve güreşleri, güvercin (evcil) uçurmaları örnek verilebilir. *Üsüşme* (koç dövüşleri) beyaz ve siyah koçların dövüştürülmesiyle; *çokuşma* (horoz dövüşleri) yerli horozların yabancı horozlarla dövüştürülmesiyle gerçekleştirilir. Uygurların eski çağ hayatı faaliyetlerinin bir parçası da deve güreştirmeleridir. Bu dövüşlerde yenilen hayvanlar galip gelenlere mükafat olarak verilir. Söz konusu bu hayvanlar, bayram sonrasında kesilirdi. Çünkü Uygurlar, Nevruz günü ve onu takip eden iki günde kan dökmezler. Hun döneminden kalma bir inanç olup Şamanizm kaynaklıdır. Bu üç gün Hun döneminde olduğu gibi Uygurlarda da barış günü kabul edilir. Avcılar av aletlerini alıp, av köpeklerini peşine takıp ormanlara doğru at koştururlardı. Fakat bu faaliyet doğrudan doğruya avlanma amacıyla yapılmaz, sadece gösteri amacıyla yapılırdı. (Ötkür: 1980)

¹⁴ Mendil

Uygurlar arasındaki nevrüz bayramlaşmalarında çocuklar Ramazan Bayramından farklı olarak “*Tuz bahane, sirke bahane.*” (Annem tuz versin. Annem sirke versin.) bahanesiyle şeker ve bozuk para topluyorlardı.

Türk ulusunun boyları arasında nevrüz faaliyetleri ve törenleri aşağı yukarı aynıdır. Bunların hepsinin özünde olan şey ise nevrüzün aslında Türklere has olmasıdır. Bunun için diyoruz ki *nevrüz* yani *noruz*, millî bayramımızdır bizim.

Tarihî eski olan nevrüz için yapılan törenler eskidir ve bu tarih Türk milletinin tarihidir. Bu sebeple yapılan faaliyetler çeşitli, törenler ise görkemlidir. Nevruzda söylenen koşuklara bir örnek verelim.

<i>Uygur Türkçesiyle</i>	<i>Türkiye Türkçesiyle</i>
<i>Dağ mu dağlardan igiz</i>	Dağ mı dağlardan yüksek
<i>Aği bulakın dağları</i>	Aği Bulak'ın dağları
<i>Üstüde kar yağıptu</i>	Üstünde kar yağmış
<i>Astida gül bağları</i>	Altında gül bağları
<i>Gül gülüstan olgu dek</i>	Gül gülistan olacak
<i>Alem gülüstan olgudek</i>	Alem gülistan olacak
<i>Yahşılar bir cayda olsa,</i>	İyiler bir yerde olsa
<i>Çölller mu bostan olgudek</i>	Çölller de bostan olacak
<i>Beyaz doppa gördün mi</i>	Beyaz şapka gördün mü
<i>Yeşil çimen yaptın mu</i>	Çimenlere yattın mı
<i>Nevruz günü güneşten</i>	Nevruz günü güneşten
<i>Arıklarda akdı mu</i>	Su olarak aktı mı
<i>Tepilmaydu sendin artık yar bana</i>	Bulunur senden başka yar bana
<i>Tepilmes bendin artık yar sana</i>	Bulunmaz benden başka yar sana

(Zhung: 1979-1980)

Son yıllarda boylara mahsus olan bu ve bunun gibi millî bayramlar Uygur Türkleri arasında fazla yapılamaz hâle geldi.

Kaynaklar

- İnayet, A, (2004). “Uygurlarda Nevruz”, Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi, (Ed. Öcal OĞUZ), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ben Gu, Hen (Han) Yilnamisi, Hunlar Hakkında Tarihi Hatireler, (Eski Cilt Kopya Nüshaları-a)
- Ben Gu, Batı Diyardiki Huyhularda Yeni Yıl Çeşitli Sevinçleri, (Eski Cilt Kopya Nüshaları-b)
- Çay, A. (1995). Türk Ergenekon Bayramı NEVRUZ, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Edip Ahmet Yüknekî, Atabetü'l Hakayık, (Eski Cilt Kopya Nüshaları)
- Hemdulla, R. (1996). Uygur Örf- Adetleri, *Doğu Türkistan Üniversitesi Yayınları*, Urumçi.
- Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lûgati't Türk, (Eski Cilt Kopya Nüshaları)
- Köktürk Uygur Hanlığı Tarihi (1986). İlmî Araştırmalar, *Doğu Türkistan Üniversitesi Yayınları*, Urumçi.
- Mehmitimin, A. (1993). Nevruz Bayramı ve Unun Tarihi Katlimi Toğrusida (Tabalaları Üzerinde), *Doğu Türkistan Halk Neşriyatı*, Urumçi.
- Mutiyyi, İ. (1983-1984a). Kamanda (Şamanda) Uygur Törenleri, İlmî Makaleler, İçtimai Fenler Akademisi, *İbrahim Mutiyyi'nin Türk Tarihi Dizisi*.
- Mutiyyi, İ , (1983-1984b). Uygurlarda Kültür, Edebiyat ve Sanat, İlmî Makaleler, *İbrahim Mutiyyi'nin Türk Tarihi Dizisi*
- Ötkür, A. (1980). Uygurlarda Bayram, Uygur Edebiyatı, *Doğu Türkistan Üniversitesi İlmî Makaleler Dergisi*, Urumçi.
- Rahman, A. (1987). Tarihden Günümüze Doğu Türkistan'da Nevruz Kutlamaları, Urumçi.
- Sıma Çi An (Sı Ma Qian), Tarihname, Batı Diyar Hakkında (Eski Cilt Kopya Nüshaları)
- Sıma Çi An (Sı Ma Qian), Tarihname, Hunlar Hakkında Kise (Eski Cilt Kopya Nüshaları)
- Tömür, İ. (1989). İdikud Uygur Edebiyatı, *Turfan Yayınları*, Urumçi.
- Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Eski Cilt Kopya Nüshaları)
- Zhung, Jing Wen, (1979- 1980). Egiz Edebiyatı (Uygur Koşakları Bölümü), Xi An.
- Ziyaî, A. (Alimu Maimati) (1992). Türklerde Hun Dönemindiki Örf- Adetler, Şi- An.